

**MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY MA‘RIFATPARVARLIK HAQIDAGI
QARASHLARINING MILLIY TA‘LIM TIZIMINI ISLOH QILISHDAGI
ILMIY–AMALIY AHAMIYATI**

Kuvandikov Shokir Oblokulovich
SamDU tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy Turkisgon xalqi uchun «XX asr tongidan yangicha yashamoqni vujudga keltirish usullarini» izlashga, bu usullardan birinchisi sifatida mavjud ta‘lim tizimini isloh qilib, o‘qitishning yangi (jadidcha) mazmunga ega bo‘lgan shaklini joriy qilishni hamda asosiy maqsadi sifatida o‘ziga xos bo‘lgan “ma‘rifatparvar jamiyatni” yaratishdan iborat ekanligini ko‘rsatib o‘tadi. Shu nuqtai nazardan Mahmudxo‘ja Behbudiy maqsadga erishish uchun, avvalo, ta‘lim-tarbiya sohasida islohot o‘tkazish, uni yangi davr ehtiyojlariga muvofiqlashtirish lozimligi yoritilib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, ma‘rifatparvarlik, Turkiston, yangi usul, maktab-maorif tizimi, milliy o‘zlikni anglash, jadid maktablari, yangi darsliklar.

**THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF MAHMUDHAJA
BEHBUDI'S VIEWS ON THE ENLIGHTENMENT IN REFORMING THE
NATIONAL EDUCATION SYSTEM**

Annotation

In this article, Mahmudhaja Behbudi points to the search for "ways to give rise to a new life from the dawn of the 20th century" for the Turkisgon people, reforming the existing educational system as the first of these methods, introducing a new (Jadid) form of teaching, as well as creating an "enlightened society" unique in its main purpose. From this point of view, it was highlighted that in order to achieve the goal of Mahmudhaja Behbudi, it is necessary, first of all, to reform the educational sphere, to coordinate it with the needs of the new era.

Key words: Махмудхўжа Бехбудий, жадидчилик, маърифатпарварлик, Туркистон, янги усул, мактаб-маориф тизими, миллий ўзликни англаш, жадид мактаблари, янги дарсликлар.

Mavjud jamiyatni isloh qilish asosida, uni o‘zgartirish ishlarini, xalqni yanada ma‘rifatli qilishdan boshlash ham bir tarixiy zaruriyat hisoblanadi. Ma‘rifat esa ta‘lim tizimining mazmun-mohiyatini, shakl-shamoilini o‘zgartirish orqali amalga oshiriladi. “Ayni paytda islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shu boisdan ham bog‘chadan boshlab oliy o‘quv yurtigacha - ta‘limning barcha bo‘g‘inlarini izchil isloh qilmoqdamiz”¹⁰⁸. Tarixiy jarayonda bunday ishlarni amalga oshirishda bel bog‘lagan M.Behbudiyni alohida e‘tirof etish mumkin.

---

¹⁰⁸ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. –Б.23.

Ma'lumki, 1899-1900 yillarda Behbudiy haj safariga boradi. «Borish-kelishda Istanbul, Misrning katta shaharlariga kirib, undagi ba'zi eski-yangi maktablarni, ayniqsa Misrdagi «Jome' al-Azhar»ni ziyorat etdi. Qaytishda Misr va Istanbuldan turlik gazeta va kitoblar olib keldi. Bu muborak safar Behbudiyga anchagina ibrat va intiboh (g'aflatdan uyg'onish) bo'ldi»¹⁰⁹. Natijada, Turkistondagi barcha ziyolilar kabi Mahmudxo'ja Behbudiyning ong va tafakkurida ham keskin o'zgarishlarni yuzaga keltirdi.

Zotan, jamiyat yangilanish mohiyatini anglamaguncha, o'zgarishlar mazmunini tushunmaguncha va uni himoya qilmaguncha ko'zlangan maqsadga erishish mushkul. Jamiki kashfiyotlar, ilm-fan yutuqlari bevosita xalq umumiy saviyasi darajasiga va har bir shaxsning aqliy layoqatiga bog'liq. O'z fikriy tanballigini engish, o'zini o'zi ilm olish va olamni anglashga safarbar etish - insonning oliy sifatidir. Biroq qadimiy noyob xazina vorislari - Turkiston musulmonlarining keyingi avlodlari ilm-ma'rifatdan bebahra qolayoggandiki, Mahmudxo'ja Behbudiy bundan behad qayg'uradi, achchiq kuyunadi.

Behbudiy o'z navbatida zamonaviy ilm-fan yutuqlarini o'zlashtirmaslik, yoshlarni ilg'or texnikaga asoslanuvchi kasb-hunarlarini o'rganishga yo'naltirmaslik qanday ayanchli holga olib kelishini musulmon Sharqi misolida isbotlaydi. «Bu mas'uliyatdan qutulmoq uchun millatni diniy ilm va dunyoviy fanlar o'qumoq uchun targ'ib qilmoq kerakdur. Diniy ilm ila fanlarning o'rni maktab va madrasadur. Dunyoviy fanlarni o'rni hukumat maktablaridur...»¹¹⁰.

Mana shuning uchun ham makgab-madrasa tizimini isloh qilish, bu ishga kirishishdan avval ta'lim-tarbiyaning bosh maqsadini aniq tasavvur etish lozim edi. Mahmudxo'ja Behbudiy «Bizga isloh kerak» sarlavhali maqolasida mazkur maqsadni quyidagicha ifodalab bergandi. «... Siz, muhtaram jamoa, bolalaringizni din va millatga xizmat qilishlari uchun zamonaviy bilimlarni o'rgatishga harakat qilishingiz kerak, din va millatga xizmat qilish esa fakat bilim va pul bilan bo'lishi mumkin»¹¹¹.

Behbudiy tom ma'nodagi maktabga shunday ta'rif beradi: «Maktab - jannat va istiqbolning eshigi, maktab - ozod va sharofatning bog'i va mevasi, maktab - dinning chirog'i va ziyosi, maktab - jaholatga dushman qilichi, maktab - dunyo imoratlarining eng muqaddasi va qadrlisidir»¹¹².

Mahmudxo'ja Behbudiy yangi maktablar uchun ko'llanma va darsliklar yaratish, ularni nashr qilishda ham ilmiy salohiyatiyu saxovat peshaligini namoyon etdi. «Taraqqiy qilgan xalq ilm vositasi ila taraqqiy qiladi» yoki «Zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga paymol bo'lur» deganida ham Behbudiyning dunyoqarashi davrga hamnafasligi, hatto undan ilgarilab ketganligini sezamiz.

Jadidlar omi xalq orasida ziyo tarqatishning hamma yo'llaridan foydalanish lozim, deb hisoblardilar. Kutubxona ham bu ishda samarali vosita bo'la olardi. Buni

¹⁰⁹Муъин Х. Мақмудхўжа Бехбудий ҳазратларининг қисқача гаржимаи ҳоли. / Саидов Ҳ. «Маърифат либосидаги озодлик». - Т., «Маънавият», 2000.- Б. 130.

¹¹⁰Бехбудий М. Миллатлар қандай таракхий этарлар. // «Самарқанд» гааегасинниш 1913 йил 30 июль №31- сони.// Танланган асарлар. Ж.1. - Тошкент: Академнашр, 2021. - Б.390-391 .

¹¹¹Бехбудий М. Бизга ислоҳ керак. // «Нажот» газетасининг 1917 йил 7 ноябрь. №18- сони// «Ёшлик», 1991, 10-сон. –Б. 42.

¹¹² Бехбудий М. Мактаб. // «Ойина» журналининг 1913 йил 11-сонидан 3. Ахророва табдили. - «Макгабгача тарбия», 1994, 5 - 6-сон. –Б. 36.

vaqtida anglagan Mahmudxo‘ja Behbudiy 1908 yili Samarqandda musulmon kutubxonasini tashkil etish fikrini axli ilm, aqroboyu ulamolar oldiga qo‘yadi. Lekin milliy ong va tafakkurni shakllantirish, rivojlantirish hamda mustahkamlash uchun maktab-maorif islohoti, nashriyot va kutubxonaning o‘zi etarli emasdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy asos solgan «Samarqand» gazetasi ham, «Oyina» jurnali ham ma’rifat va madaniyat tarqatishda juda katta xizmat qildi. Ularda millat va uning haq-huquqi, tarixiga, til-adabiyot masalalariga, dunyo ahvoriga doir qiziqarli maqolalar, bahslar berib borilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning: “Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma’naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o‘lmas meros hamisha yonimizda bo‘lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag‘ishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta’lim tizimini ana shunday ruh bilan sug‘orishimiz kerak. Buning uchun olim va mutaxassislarimiz, hurmatli ulamolarimiz bu ma’naviy xazinani bugungi avlodlarga sodda va tushunarli, jozibali shakllarda etkazib berishlari zarur”¹¹³, - degan so‘zlaridan kelib chiqqan holda M.Behbudiyning ma’rifatparvarlik haqidagi qarashlaridan mamlakatimizdagi milliy ta’lim tizimini isloh qilishdagi ilmiy- amaliy ahamiyati kattadir. Shu bois milliy ta’lim tizimini yaratatish va rivojlantirish masalasi “Ilmsiz millat, qavm asir va zaif qolur. Ilmsiz davlatni foydasi yo‘q, ilmsiz dunyodorni hayoti yo‘q”¹¹⁴ligi qoidasiga asosangan holda olib borilishi kerakligida o‘z ifodasini topganligi bilan xarakterlanadi.

Адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри, - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2022.
3. Бехбудий М. Бизга ислох керак. // «Нажот» газетасининг 1917 йил 7 ноябрь. №18- сони // «Ёшлик», 1991. 10-сон.
4. Бехбудий М. Мактаб. // «Ойина» журналининг 1913 йил 11-сонидан 3. Ахророва таъдиди. -«Макгабгача тарбия», 1994.
5. Бехбудий М. Миллатлар қандай тарақхий этарлар. // «Самарқанд» гааегасиннш 1913 йил 30 июль № 31- сони. // Танланган асарлар. Ж.1. - Тошкент: Академнашр , 2021.
6. Бехбудий М. Тарих ва жуғрофия// Унинг ўзи. Танланган асарлар. 1-жилд.- Тошкент: Академнашр, 2021. - Б.330.
7. Муъин Ҳ. Мақмудхўжа Бехбудий ҳазратларининг қисқача гаржимаи ҳоли. / Саидов Ҳ. «Маърифат либосидаги озодлик». - Т., «Маънавият», 2000.

¹¹³ Мирзиёев Ш.М.Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тўлдирилган иккинчи нашри, - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2022. - Б. 223.

¹¹⁴ Бехбудий М. Тарих ва жуғрофия // Унинг ўзи. Танланган асарлар. 1-жилд.- Тошкент: Академнашр, 2021. - Б.330.